

Исмаилов А.А.

ИСЛАМ УКУГУНУН НЕГИЗГИ КОНЦЕПЦИЯСЫ ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯСЫ

Исмаилов А.А.

ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ И МЕТОДОЛОГИИ ИСЛАМСКОГО ПРАВА

A.A. Ismailov

BASIC CONCEPTS AND METHODOLOGY OF ISLAMIC LAW

УДК: 340.18/56

Бул макалада исламдык укуктун нормалары, мыйзамдары жана коомдогу орду, ошондой эле негизги концепциялары, принциптери жана методологиялары каралган.

Негизги сөздөр: укук, ислам, коом, шарият, адилеттүүлүк, сот, милдет.

В этой статье рассмотрены нормы, законы, и место исламского права в обществе, а также основные концепции, принципы и методология.

Ключевые слова: право, ислам, общество, шарият, справедливость, суд, обязанность.

This article deals with the norms, laws, and the place of Islamic law in society, as well as basic concepts, principles and methodology.

Key words: law, islam, society, shariat, justice, court, charge.

Ислам тарабынан орнотулган баардык нормалар Аллахтын мыйзамынын негизги бөлүнбөгөн бир бөлүгү деп эсептелет. Аны төмөнкүлөрдөн байкоого болот;

Кээ бир жөрөлгөлөр мурдагы Пайгамбарлардын жөнөтүлгөн үмөттөрүндөн калган. Алсак, ажылык сапары Ибрахим пайгамбардан бери келе жаткан диний жөрөлгө.

Исламдын принциптери адамдын ой-жүгүртүүсүнө каршы келбейт жана түшүнүктүү болбогон бир нерсе эмес. Тескеринче, булар адамдын акылын иррационалдуулуктан бошотот. Ошондуктан, адам акылы менен жаратылган жакшы натыйжаларды кабыл алат.

Исламдын тастыкталган нормаларынан сырткары адамдын чын талаптарына карата принциптер орнотулган. Бирок, Ислам жагынан жоюлган нормаларга караганда, Исламдын жаңы киргизген нормалары анча көп эмес. Анан дагы, Исламда кабыл алынган нормалар мурдагы формада калтырылган эмес, өзгөртүлгөн. Ал эми, алардын негиздери өзгөртүлгөн эмес.

Исламдагы адилеттүүлүк, Шарияттын негизги түшүнүгү жана адамдардын ортосундагы сыйурматка таянат. Исламда адилеттүү коом деп, ар кандай социалдык иш-чаралардын жардамы менен адамга болгон сый-урматты колдогон коом таанылат. Ошондуктан адам, Аллахтын жер бетиндеги халифи-орун басары катары, эсептелген.

Коомдо жашаган ар бир жарандын маанилүүлүгү бирдей болуп, ар кимдин өзүнүн өлкөсүнө жан-дили менен берилиши талап кылынган.

Ошондуктан, коом ар бир кишиге бактылуу болууга умтулуу үчүн бирдей укук берүүгө милдеттүү. Мусулмандар башка диндеги коомдордун сыйурматта болушу талап кылынган.

Исламдагы ыймандуулуктун негизги идеясы – бул, баардык жалган кудайларды четке кагуу менен, адамдарды уруу же улутуна карабастан тең кылып жараткан Аллахтын пенделеринин укуктарынын бирдей экендиги. Мухаммад Пайгамбардын Исламдын биринчи күндөрүндө Билал, Зайд жана башка кулдарды азаттыкка чыгууга жардам берип жатканда бул жоосун Пайгамбардын уруулаш курайшилерди ачууландырган. Хадийжанын мүлкү кулдарды бошотууга сарпталгандыгы бул тарыхый факт. Өмүрүнүн акыркы күндөрүндө ал өзү жана Пайгамбар, тоюп жегенге азык таппай калган учурлар кездешкен. Бул принциптер менен биринчи шаар-мамлекет Мадина башкарылган. бул принциптердин негизинде Мадинада жашаган ар бир жеке адамдын укуктары, анын динине карабастан кепилдикке алынган.

Шарияттагы жеке адамдын укуктарына болгон урматтоонун тамыры Аллахтын Курандагы буйруктары жана Пайгамбар орноткон нормаларына таянат. Бүгүн биз көрүп жаткан Конституциялык акт “Билль о Правах” аттуу шайлануу укугу, граждандык укуктар, саясий теңдик лозунгдары, Шарияттын 1400 жыл мурда орун алган окутууну чагылдырып жатат деп айтууга болот. Шарият туулган шарттары, улуту, байлыгы, тили сыяктуу адамдарда ар кандай боло турган айырмачылыкка негизделген ак-сөөктүүлүктү кабыл албайт. Анкени, мында адамга урматсыздык жатат. Аллахтын алдында артыкчылык критерийи бул, такыбачылык гана эсептелген. Ал жөнүндө Куранда мындай баяндалган: “Эй адамдар! Биз силерди эркек-ургаачыдан жараттык. Ошондой эле, бири бириңерди таанып-билишинер үчүн урууларга жана элдерге болуп койдук. Аллахтын алдында силердин эн сыйлууңар – такыбараагыңар. Чындыгында, Аллах (баарын) Билүүчү, (баарынан) Кабардар!”¹

Шарият адамдардын байлыгына маани берген эмес. Адамдын азаттыгын бийик көтөргөн жана ага өзгөчө маани берген. Ислам мамлекетинде жашаган мусулман жана мусулман эместер, коомго таандык байлыктарды жеке кызыкчылык үчүн сарпташы арам деп эсептелген. Эгин эгилүүчү

¹ Куран: 49-сүрө, 13-аят

жерди жана эгинди бузууга жана кошунанын жерине көз кырын салып, акмалоо катуу тыюу салынган. Исламда, адам экономикалык кулчулуктан, экономикалык эркиндикке чыгуусуна шарт түзгөн. Бирок, ар бир жеке инсандын жашоого жана жакшы деңгээлде жашаганга укуктуу экенин да белгилеген.

Юридикалык, саясаттык жана социалдык Ислам институттарынын аркасында Аллахтын чектөөлөрү турат. Кайда гана жашабасын, ар бир ыймандуу мусулман бул чектөөлөргө баш ийүүгө милдеттүү. Ал өзүнүн калоолорун мыйзамдаштыра албайт. Адамдын напсин жана амбицияларын тизгиндеген Аллахтын чектөөлөрү бар (худуд-Аллах). Халал (колдонууга уруксат берилген - адал) жана харам (колдонууга тыюу салынган - арам) ачык түрдө көрсөтүлгөн, жана бардык мусулмандар, алардын арасында жашаган мусулман болбогондор дагы бул чектөөлөрү сыйлашы шарт деп эсептелген. “Уруксат берилген” жана “тыюуу салынган” нормалардын арасында муштабихат деп аталган шектүү нерселер да бар. Тыюу салынган нормага түшүп калбоо үчүн шектүү нормалардан оолак болуу талап кылынган. Бул жөнүндө Пайгамбар мындай деген: **“Халал – ачык. Арам да ачык. Бул экөөнүн ортосунда шектүү нерселер бар. Шектүү нерселерден алыс турган бирөөнүн ыйманы жана абийири таза болот; шектүү нерселер менен алек болгон адам, эгин жайдын тегергинде ага кирип кетчүдөй болуп кой кайтарган койчуга окшош, күнөөгө жакындайт. Чындыгында, анын сыйынуучу жайы бар, жана чындыгында Аллахтын ыйык жайы – Анын чектөөлөрү. Чындыгында, дененин бир бөлүгү бар, ал бүтүн болсо, дене дагы бүтүн болот, ал эми ооруп калса, дене толук ооруйт. Бул жүрөк эмеспи?!”**

Албетте, бул чектөөлөр адамдын жана элдердин укуктарын коргоого жардам берет жана адамда Аллахтын алдында жоопкерчилик сезимин ойготот. Бул чектөөлөр адамды адамкерчиликтүү болууга үгүттөйт жана башка адамдын турак жайын жана мүлкүн урматтоого милдеттендирет. Бардык адамдардын (эркек жана аялдардын) мыйзам алдында бирдей болушун камсыз кылат. Соода-сатык келишимдеринде бул чектөөлөр менен жазуу түрүндө жана оозеки жасалган келишимдерди сыйлоону камсыздайт жана кумарпоздук менен үстөк пайызга карыз берүүгө тыюу салат. Жеке кишинин жүрүштүрүшү жөнүндөгү чектөөлөрдө, спирттик ичимдиктерге катуу тыюуу салынган. Колундагы малайларга адилетсиздик жасабоого, кедей туугандарга жардамдашууга милдеттендирет. Мураска ээ болууну жөндөөчү жана ушул сыяктуу маанилүү нормалар аныкталган. Өлкөлөрдүн арасындагы мамилелерде мындай чектөөлөр келишимдерди кадырлоону камсыз кылат жана адамдын айлана-чөйрөсү менен кызматташуунун кодексин түзөт. Душман болсо да, башканын мүлкүн тартып албоо, жеңилген душманга ырайымдуулук көрсөтүү, тынч

элге урмат жасоого милдеттендирет. Кыскача айтканда, башка адамдарга таасир кылган адамдын ар бир жасаган аракети үчүн Аллах тарабынан коюлган чектөөлөр (худуд) бар. Бул чектөөлөр деп аталган нормалар Аллахтын Шариятынын мыйзамдарынын өзөгүн түзөт.

Шарият талабы боюнча, ар бир өкүм – душмандын пайдасына болуп, жакынынын зыянына болсо дагы – дайыма калыстык, адилдик менен иш жүзүнө ашырылууга тийиш. Шарият чындыктын өзү болгон бул мыйзамдардын өзгөртүлүүсүнө же башка процедураларга алмаштырылуусуна уруксат бербейт. Ал мыйзамдын бийлигин бекем орнотот жана ак-сөөктөр менен карапайым эл арасында айырмачылыкты тааныбайт.

Куранда Ниса сүрөсүндө, бир ата, бир энеден тараган бардык адамдар бир үй-бүлөнү түзүшөт. Жалпы адамзаттын кудайы – жалгыз Аллах экени жана Жараткан адамдарды эл жана уруулар кылып жараткандагы максаты – бул, алар бири-бирин таанып, жалпы жакшылык үчүн жардамдашуу экени айтылган. Ошондуктан, адилеттүү сот өкүм чыгарганда калыс болууга, адилеттүү, эс-тутумдуу, оор басырыктуу болууга милдеттүү. Эч бир нерсе анын акылын туура жолдон тайдырбашы шарт деп баса белгиленет. Эгер сот туура эмес өкүм чыгарса, ал адамдардын алдында эле эмес, Аллах алдында да күнөөлүү деп табылып, тийиштүү жаза белгиленет. Пайгамбар мындай насыят кылган: “Ачууланган сот адамдардын арасындагы талашты карабашы зарыл”. Сот өкүмдү жарыялаганда аягандыгы жактырылбайт. Бул жөнүндө Куранда мындай айтылган: **“Аллахка жана Акыретке ишенсеңиз, Аллахтын дининде силердин аларга бооруңар оорубасын. Алар жазаланганда бир топ мусулман карап турсун”**. Сот тартыштарды тез арада кароого тийиш. Анткени, бир ишти кийинкиге калтыруу жакшылыкка алып барбайт. Сот тараптардан белек же пара албашы керек. Ал баардык күчүн адилеттүү чечим чыгарууга сап-тоого милдеттүү. Пайгамбар айткан: “Чындыгында, Аллах адилеттүү чечим чыгарган соттун жанында. Эгер ал билип туруп адилетсиздик жасаган болсо, Аллах аны таштайт жана анын жанына шайтан турат”. Мыйзам алдында баардык адамдар бирдей. Аллах пенделерин кандай калыс соттосо, жер бетиндеги соттор да дал ошондой калыстыкты карманууга тийиш. Пайгамбар айткан: “Өткөн элдердин жок болушунун себеби, алар байларды кечирген дагы, кедей жана алсыздарды жазалаган”. Шарият соту граждандык, кылмыш жана аскердик маселелерди кароо укугуна ээ. Шарият соту ушул өзгөчүлүк менен светтик соттордон айырмаланат. Ал эми, светтик соттор граждандык, кылмыш жана аскердик маселелерине жараша бөлүнөт эмеспи.

Натыйжада, Шарияттын негизги принциптерин төмөнкүдөй жыйынтыктоого болот:

✚ Коомчулуктун кызыкчылыгы жеке адамдын кызыкчылыктарындай эле бирдей мааниге ээ;

✚ Шариятта – “кыйынчылыктарды женилдетүү” жана “пайда жаратуу” – өңдүү негизги максаттар көздөлөт. Ошентсе да, биринчи максат экинчисинен алдыда турат.

✚ “Көлөмү аз зыянды жоюу үчүн чоң зыянды жасоого болбойт. Аз пайда үчүн чоң пайдадан баш тартууга болбойт. Балким, чоң жамандыкты алдын алуу үчүн аз зыянга мүмкүнчүлүк берилет жана чоң пайдага жетүү үчүн аз пайдадан баш тартууга болот” деген норма келип чыгат.

Насх – Мыйзам же норманы алып салуу.

Исламдык мыйзамдарда алып салуу (аннулирование) принциптеринин болушу, адамдын жакшылыгы үчүн Аллахтын көңүл буруусуна ачык далил болот. Кудайдын адамдаргы берген мыйзамы анын киргизилген учурдагы шарттарга жараша болот же кандайдыр бир конкреттүү маселени чечүүгө багытталат. Бирок, убакыт өткөн сайын мындай мыйзам “керектүү” болбой калат же мындай мыйзамдын конкреттүү максатына жеткен болот. Мындай учурда мыйзам өз милдетинин аягына чыкты деп эсептелип, ал жоюлат. Буга, Куран менен Суннада бир нече мисалдарды келтирүүгө болот; Мурас (Васийя). Исламдан мурдагы араб маданиятында, каза болгон адамдын мүлкүн балдары гана мурастоо укугуна ээ болгон. Ал эми, ата-энеси үчүн жазуу түрүндө мурас калтырылганда гана мурас укугуна ээ болушкан. Ошондуктан, Исламдын биринчи күндөрүндө жаңы пайда болгон мусулман коомчулугунда, каза болгондордун ата-энеси жана бир туугандарынын мүлккө болгон укугунун маанисине көңүл буруш үчүн, ата-энелер жана туугандардын мураска милдеттүү түрдө кошулуусу киргизилди. Бул жөнүндө Куранда мындай айтылган: “Силерди ичиңерден бирөөгө өлүм келсе, эгер ал (артында) мурас (байлык) калтырса, ал ата-энесине жана жакындарына тууралык менен осуят кылуу парыз кылынды (буйрулду). Аллахтан коркуучуларга бул-милдет².” Бирок, мусулман коомчулугу жаңы мыйзамга ээ болуп, иш жүзүндө колдоно баштагандан кийин, Аллах Куранда жаңы аяттарында бул эреженин ордуна башка мурас укугу системасын киргизди. Пайгамбар эски мыйзамдын жоюлганын кабарлап мындай деген: “Чындыгында, Аллах ар кимге өзүнүн мурас укугун берди. Ошондуктан, мураскерлер үчүн керээз болбошу керек”. Аза күтүү мөөнөтү. Жесир аялга аза күтүү мөөнөтү бир жыл болчу жана анын күйөөсү керээздинде аялына бир жылдык жашоого каражат берүүгө жана жашай турган жерди камсыз кылууга милдеттүү эле. Аллах Таала айткан: “Араңарда кайтыш болуп, аялдарын калтырып кеткендер аялдарына бир жылга чейин үйүнөн чыкпай пайдалана турган нерсени осуят кылышсын. Эгер алар өздөрүнө жакшылык каалап (өз каалоосу менен) чыгышса, ал учурда силерге жоопкерчилик жүктөл-

бойт. Аллах – Ызаттуу, Даанышман!”³ Андан кийин төмөнкү аяттын негизинде аза күтүү мөөнөтү төрт ай он күнгө кыскартылган: “Араңардан кайтыш болуп, аялдарын калтырып кеткендердин аялдары төрт ай он күн күтүшөт. Алардын белгилүү (күтүү) мөөнөтү бүткөндө, алар өздөрүнө жакшылык нерселерди жасашса, анда силерге күнөө жок. Аллах жасаганыңардан Кабардар!”⁴

Мураска тийешелүү аяттарда керээз калтыруу жоюлган жана жесир аялга конкреттүү мурас үлүшү аныкталган. Алсак, балдары болбосо мураска калган мүлктүн төрттөн бир бөлүгү, балдары бар болсо сегизден бир бөлүгү сыяктуу.

Ислам укугунун методологиясынын калыптанышы

Мухаммад пайгамбар адамдарга диний нормаларды жеткирген. Мекке дооруна дал келген нормалар негизинен адептүүлүк сапаттарга (ахлак) жана ишенүүгө (ийтикад) тийешелүү болгон. Бул доордо укуктук нормалар аз болгон. Укуктук нормалардын пайда болушу Мадина дооруна таандык. Пайгамбардын заманында фикхтын булактары Куран, Сунна жана Ижтихад болгон. Пайгамбар сахабаларга укукту түзүү методдорун практикада үйрөттү. Алар, кандай гана диний маселе болбосун эмне кылышты билишчү. Мындай учурда Пайгамбар укукту түзүү методдорун фикхта практикалоо жолу менен аныктаган. Ушуга байланыштуу укук түзүү методдору фикх менен кошо пайда болгонун айта алабыз. Ошол убакыттагы укук түзүү методдору жыйындылар түрүндө чогултулбаганын унутпоо керек, ал ооз эки билим берүү системасынын негизинде колдонулган.

Сахабалардын заманында нормалардын иштелип чыгарылуусу үчүн бир катар эрежелер болгон. Сахабалар чечимдерди чыгарууда оор шарттарга учураганда ошол эрежелерди колдонгон. Адил Халиф аталган халифтердин кенжеси, Али ибну Абу Тоолиб ичкиликке берилген кишиге жаза өкүмүн чыгарууда төмөнкүдөй салыштыруу жасаган: “Ичип мас болгон адам өзүн билбейт жана мас болгон абалда жалган айтат. Ошондуктан, аны коомдун алдында ачык жазалоо керек же ага сексен балак уруу шарт.” Адил Халиф Али бул өкүмдө, садду ал-зараий далилин колдончу. Абдуллах ибну Масъуд: “Кош бойлуу жесир аял турмушун жаңыртуусу үчүн, ал баланы төрөгөнгө чейин мөөнөт күтүшү керек.” – деген жана аны тастыктоочу аятты келтирген: “Кош бойлуу аялдар үчүн мөөнөт – кош бойлуулуктан бошогонго чейин.” Сүрөлөрдүн түшүрүлгөн кезегине көңүл бурган. Бул жерде ал “Талак” сүрөсүнүн “Бакара” сүрөсүнөн кийин түшүрүлгөнүн түшүндүргөн. Ушуну менен кийинки түшүрүлгөн буйруктар алардан мурдагы

² Куран: 2-сүрө, 180-аят

³ Куран: 2-сүрө, 240-аят

⁴ Куран: 2-сүрө, 234-аят

буйруктарды алып салуу (насах) жана мурдагы буйрукту өзгөчө бөлүп чыгарат (тахсис),-деген.

Пайгамбардын замандаштары (сахабалардын) заманында Куран, Сунна жана Ижмаъ (пикирлердин бирдей болушу), жана Ижтихад (ой жүгүртүү) фикхтын булактары болчу жана оозеки билимдин негизинде колдонулган. Сахабалардын заманында жашагандардын арасында (табиъун) эки мектеп пайда болгон: биринчиси, ахлу ал-раъй (көз карандысыз пикирди жактоочулар), экинчиси, ахлу ал-хадис (хадистерди жактагандар), ар бир мектеп өзүнү укук жаратуу принциптерине ээ деп ойлогон.

Нормалардын (хукм) чыгарылышында (истинбат) ар бир мектеп өзүнө таандык принциптерди жана эрежелерди колдонгон. Ахлу ал-хадис (хадистерди жактагандар) Куран менен Суннага тыгыз байланыштуу болгон. Ошол эле убакта, ахлу ал-раъй (көз карандысыз пикирди жактоочулар) кыяс (аналогия) жана истихсан (туура деп саналган өкүм) укуктук маселелерди чечүүдө жардам берген методдорун пайдаланышкан.

Ошол заманда Ижмаъ (пикирлердин бирдей болушу), жана Ижтихад (ой жүгүртүү) фикхтын булактары болгон. Ал эми, укукту жасоо методдору жыйнак болуп чогултулбаган жана билимдер ооз эки негизде колдонулган. Бул доордо, Усул ал-фикхтагы төмөнкүдөй укуктук нормалар пайда болгон: харам (тыюуу салынган), ваажиб (зарыл милдет), мубах (мүмкүн), фарз (милдеттүү буйрук). Ар бир мазхаб (диний-укук мектеби) өзүнө таандык методдордун негизинде өкүм чыгарышкан. Ар бир мазхабдын өзүнүн билим булактары болгон. Ханафийлер истихсан (туура деп саналган өкүм) булагына таянышкан. шаафийлер буга каршы чыккан. Малакиттер болсо истислах (пайдалуу болгонго умтулуу) методуна өзгөчө көңүл бурушкан. Бул доордо пайда болгон жана практикада колдонулган нормалар, китепке чогултула баштаган. **Ибну Халдундун** айтымына караганда, Абу Юсуф (б.з.182-ж. каза болгон) ислам укугу тарыхында туңгуч басылып чыгарылган “Усул ал-Фикх” жөнүндөгү китепти жазган. Бирок, бул

китеп биздин заманга чейин жеткен эмес. Биздин заманга чейин жеткен китеп бул Имам Шаафийнин “ал-Рисала” атту Усул ал-Фикх жөнүндөгү китеби болгон. Автор Ижмаъл (жалпылоо), байан (ачык болгон чындык), амр (буйрук), нахий (тыюу), хасс (жеке), насих (алып салуучу), мансух (өкүмү жоюлган), Сунна (адат), Ижмаъ (пикирделдин бирдей болушу), кыяс (аналогия), истихсан (туура деп саналган өкүм) сыяктуу маселелерди изилдеген. Имам ал-Шаафий сыяктуу укук илимпоздорунун сонунан мыйзамдарды чыгаруу методдору жана эрежелери чогултулуп, китеп болуп жазыла баштаган.

Литература:

1. Исмаилов А., Абдылдаев Д., Доолов С., Гавай С., Ыйык Куран кыргызча маанилери менен – Стамбул, 2006, 604 б.;
2. Мухаммад ал-Хударий. Тарих ал-ташриъ ал-исламий. – Бейрут: Дар аль-Фикр, 2000. – 216 б.
3. Вахба ал – Захилий, Усул ал-фикх ал-исламий, Дамаск, 1986, 2 том, 1230 б.;
4. Шейх Мухаммад ал-Хазарий, Усул ал-фикх, Египет, 1969, 391 б.;
5. Мустафа ибну Мухаммад ибну Салама, Таъсис фи усул ал-фикх алаа зовъи ал-Китаб ва ал-Сунна, Мекке, 1989, 523 б.;
6. Фатхий ал-Дариний, ал-Манахиж ал-усулийя фи ал-ижтихад би ал-раъй фи ал-Ташриъ ал-Исламий, Дамаск, 1985, 73 б.;
7. Вахба ал-Захилий, ал-Важиз фи ал-усул ал-фикх, Дамаск, 1999, 246 б.;
8. Бидая ва нияя. Исмаил ибн Касир ал-Димашкий. В. 11 т. – Каир: Дар ал-Хадис, 2001.
9. Рашад Хасан Халилий. Тарих ал-фикх ал-исламий. – Каир: Жамиъа аль-Азхар, 2004. – 286 б.
10. Абу-Амина Билял Филипс. Эволюция фикха. – Киев: Ансар Фаундейшн, 2001. – 224 б.
11. Авксентьев А.В. Ислам и быт / А.В. Авксентьев. – Ставрополь: Ст. кн. изд-во, 1964. – 80 б.
12. Али-заде А. История и правовые методы ханафитского мазхаба / А. Али-заде // URL: <http://www.tataroved.ru/religion/publ/1>.

Рецензент: д.филос.н., профессор Үтүров К.